

վենետիկոյ ուլունք, զգեստեղէն, բամբակէ և կտաւէ լաթեր, կապուտակ շաւեր և դիպակներ: — Ապուրտէս և Պիքարիս ֆեղերը, որ Նիլոսի և Կարմիր ծովուն մէջ կը բնակին, կ'իջնան Եանէ. կը բերեն գերի, ուղտ, ակասիա ծառի խէժ¹. ածուխ՝ որ Նոյն ծառին փայտէն կը շինեն. կը տանին մետաղներ, գործիներ և ընդեղէն: Ասորուց կարաւանը կը բերէ մետաքս, ծխախոտ, օճառ. Հընդկաստանի, Պարսկաստանի, Դամասկոսի և Բեբրիոյ դիպակներ, Երուսաղէմէ և Բեթղէհէմէ մատուցներ և վարդաբաններ. և կը տանի բրինձ, քաֆէ, գործածական բաներ և ստակ: Մաղըբէն եկածը կը կտրէ բովանդակ Բարբարոսաց Յը և կը բերէ ծածկոցներ, ճերմակ կտաւէ մեկնոցներ, Դունուզ շինուած գլխարկներ, չորի, չայլեման փետուր, քրքում, վարդի եղ, և ուրիշ արժէք ունեցող նիւթեր: Սիւէզի և Կարաւաններուն բերած վաճառքներն են Մաքայի քաֆէ, խէժի տեսակներ, ծխանելիք, մարգրիտ, ակունք, Հնդկաստանի բեհեզ, մետաքսեղէն, ֆաշմիրի ցփսի և դիպակներ. գլխաւորները միայն յիշատակեցինք, զանց առնելով աննշաններ: Ծովով Անատոլիէն, Կոստանդնուպօլսէն և Արշիպեղագոսի կղզիներէն մեծ քանակութեամբ փայտ կ'ամբարէ շինութեան և վառելու համար. Արշիպեղագոսէն հազարաւոր կենդինար չամիչ, ուսկից կը շինեն օղի. չոր պտուղ, տաճկի ծխախոտ, խէժ, ձէթ, օճառ, կուպր, ոտից գորգեր, հարուստ հիւսուածքներ, և մուշտակներ. իսկ՝ իր երկրէն կը դրէ Մաքայի քաֆէ, բրինձ, ցորեան, և ուրիշ ընդեղէն, և մանչ ու աղջիկ գերիներ:

Վերջապէս համառօտելով խօսքերնիս, բոլոր այս նոր վաճառականութե և ընդհանուր զարգացման ոգին կըրնանք ըսել որ մէկ մտաց հանճարոյն գեղեցիկ արդիւնքն է. այն նախնի Եգիպտոսը որ իր ամենէն ծաղկեալ և բարգաւաճ ժամանակ անգամ հազիւ 14 մի-

լիոն մարդ կը սնուցանէր, և յետոտըն կոխ ըլլալու 'ի Հռովմայեցւոց, յԱրաբացւոց, Թիւրքմէներէն և ասոնցմէ ետքն ալ Մէմլուքներէն, մինչդեռ ոչ որ անոր վերածնունդը յուսար, յուսաց Մէհմէմէտ Ալին, և զԵգիպտոս նորոգելու ձեռք գարկաւ. փոխաբայ երկրին, բայց աւելի թագաւորաբար վարուեցաւ, մտածութիւնը ծափածայն գովութեամբ հոչակուեցաւ, և անոր գործադրութիւնը պսակուեցաւ իրեն և ապագայից օրերուն մէջ: Այս բանիս՝ կըրնանք ըսել իրաւացի ազգային պարծանք մը, որ թէ Մէհմէմէտ Ալիի և թէ իր յաջորդաց՝ գործակից եղան ճարտար և նրբամիտ հայ պաշտօնեայք, ինչպէս Պօղոս Պէյ Եուսուֆեան, Արթին Պէյ, և հիմակուան գործունեայ, զգօն և բարեբար պաշտօնեայն Նուպար փաշայ:

ԳԻՇՆԻՐ

2 Խորդ վըսեմ, սիլ գիշեր, է ինձ բարբառդ աղդէւոր,
Մինչ միայնիկ, եւ քո պէս խաղաղաւէտ մըտախորհ,
2 ակն իմ յառեալ 'ի յաստեղս, որ զքոյդ պըճնէն պատմուճան,
Շուրջ գեգերիմ՝ յանգորրու ընդ քո ստուերօք նուիրական:

ՏԵՏՏՈՒՅԵՆ

Արդեօք կը գտնուին մարդիկ, որոնց աստեղազարդ գիշերաց տեսարանը գեղեցիկ խորհրդածութեան մը նիւթ չերևայ: Կան այնպիսիներ, որոնք մէյ մը կանկ առած չելլեն 'ի զնին մեր գլխուն վրայ տարածուած ամբաւ լուսափայլ աշխարհաց, ու փնտռած չըլլան արարչագործութեան մեծ գաղանկը: Գիշերուան միայնութեան ժամերը իրաւցընէ մեր ամենէն գեղեցիկ ժամերն են, յորս կրնանք մտերիմ ընտանութիւն մը ընել ընդարձակ և անսահման բնութեան հետ: Հազիւ թէ մթութեան քողը տիեզերաց վրայ պատել կ'սկսի և ահա ցորեկուան լոյսը կ'սկսի խաւարիլ:

¹ Gumma acacia.

դոր արևը մթնոլորտին մէջ կը տարածէ : ցորեկուան աստղը կը ծածկէ մեր աչքէն երկնքի այն հրաշալի տեսարանը որ գիշերը միայն մեր աչքին դիմացը կը բացուի : Կէս գիշերուան աստեղները , կ'ըսէ Լորտ Պայըն , երկնից կամարը աստղներով զարդարուած է , որոնք կարծես թէ լուսեղէն կղզիներ են մեր գլխուն վրայ կախուած ովկիանոսին մէջ : Ո՛վ կրնայ անոնց վրայ նայելէն ետքը աչքը երկրիս վրայ դարձնել առանց ամենևին տխուր ցաւ մը զգալու և փափագելու թեև որուն հետքերը կարենայ թուշիլ ու խառնուիլ անոնց գեղեցիկ պայծառութեանը հետ :

Մթութեան աստեղ աչքերնիս ազատ կերպով կը վերնան դէպ'ի երկինք՝ ճոխ կամարին մութ կապոյտէն ալ անդին գիտելով , որուն վրայ աստղները կը շողշողեն : Կը նայինք համաստեղութեանց սպիտակ գաւառներուն , և աչքերնիս կը պտտոյնք հեռաւոր աշխարհքներու վրայ , ուր որ ամենէն փայլուն աստղներն ալ պայծառութիւննին կը կորսնցնեն իրենց հեռաւորութեւնը պատճառաւ . աչքերնուս տեսութիւնը աս խելքէ մտքէ վեր ընդարձակութենէն ալ անդին անցնելով , աւելի բարձր տեղումը կը հասնի , ինչուան այն միգամածներուն , որոնց տարածուած լոյսը կարծես թէ տեսանելեաց սահմանը կ'որոշէ : Տեսութեան այս ընդարձակ ճամբորդութեան միջոց , միտքն ալ երազ թեքերով կ'ընկերէ տեսողութեան յառաջընթաց շառաւղին՝ թռչելով և խոկալով զարմացմամբ այս հեռաւոր նշոյլներուն վրայ : Երկնից կամարին յատկութիւնը կ'արթնցնեն 'ի մեզ այն սրտի անձուկը , որ մեր հոգւոյն խորերը կը բնակի , և ահա ան աստեղ հազարաւոր հարցմունքներ կը ծնանին մեր մտքին մէջ տեսակ տեսակ մտածութիւններ դիմացնիս ելլելով : Ստեղծագործութեան առաջարկութիւնը մեծ նիւթ մըն է : Աստեղաբաշխութիւնը նոյնպէս ընդարձակ գիտութիւն մըն է , վասն զի բոլոր արարածք այս գիտութեան մէջ կը պարունակուին : Ուրեմն

տեսնալով երկնից մեր վրայ ըրած այս տպաւորութիւնները , միթէ չե՞նք ըսեր որ մարդս դեռ արժանի չէ գիտութեան պսակը իր ճակտին վրայ ընդունելու , քանի որ դեռ այնչափ չզարմանար աստեղազարդ պայծառութեան նկարքին վրայ : Գիշերը իրաւցնէ միայնութեան աստեղ մըն է , որուն ընդհանուր խաղաղութեանը ժամանակ խոհական հոգին կը զգաստանայ , ինք իրեն կու գայ , ետ կը քաշուի աշխարհքիս խաբեբայ կեանքէն և կ'սկսի մտերիմ ընտանութիւն մը ընել բնութեան և ճշմարտութեան հետ :

Այն անձը որ Նեւտոնի լեզուով Գիշերները երգեց , (եղուարդ Եունկ) երբեմն երբեմն հրաշալի մտածութիւններ ունեցած է : « Ո՛վ վսեմ գիշեր , կ'աղաղակէր , տիեզերաց վեհ անդրանիկը , որ ցորեկուան Աստղէն առաջ ծնար և իրմէ ետքն ալ դեռ պիտի ապրիս և որուն մահացոյց և անմահք յարգանքը կը նային , ուսկից սկսիմ քու գովեստդ և ուր լննցնեմ քու խաւարամած ճակատդ աստղներով պսակուած է . ամպերը ստուերաց հետ խառնուած և հազարաւոր կերպ կերպ շրջաններով ծալք ծալք եղած՝ քու լուսափայլ զգեստուդ երկայն բանուածքը կը ձևացնեն , որ քու հետոցդ վրայ կը ծածանի և կապուտակ երկնից եղբրը կը տարածուի : Ո՛վ գիշեր , քու մթաստուեր երկայնութեամբդ՝ աւելի չքեղ ու սրտառուչ է բնութիւնը : Իմ երախտագէտ մուսայիս տողերն ալ քու արդիւնքդ են : Ո՛հ , ամեն նիւթերէն աւելի ասիկա արժանի չէ մի տաղերգութեան : Ուրիշ ի՞նչ լաւագոյն փորձ մը կայ որով երկնային երջանկութեան զմայլման ճաշակը կարենանք տալ մեր մտացը : Յաւիտեան կանն ՄԾ որոշած ըլլալով որ իր լուսասփիւռ երեսաց փառքը մարդուս ցուցնէ , մօտիկ անոր աչքին դիմացը դրաւ այս հրաշալեաց տեսարանը , որպէս զի վարժի մեծ մեծ բաներ տեսնալու . . . Երկրէս վեր կը վերցնեմ միտքս . . . ինչպիսի պերճ երևոյթ . ինչ առատութիւն հրաշալեաց . ինչպիսի ճոխութիւն և

փառք տարածեր է Արարիչը այս թա-
տրոնիս վրայ: Ո՛ր աչքին տեսութիւնը
կրնայ հասնիլ անոր ընդարձակութեա-
նը: Ի՞նչ անձամբ հնարք մը կայ ար-
դեօք որ կը յափշտակէ զհոգին և ան-
վերջանալի դիւթութեամբ մը կը սիրցը-
նէ անոր այս տեսարանը և կը ստիպէ
անդադար անորնայիլ: Յորեկը մէկ արև
մը ունի, իսկ գիշերը խիստ շատ արև-
ներ, որոնց պայծառութիւնը առաջ-
նորդ կ'ըլլայ մեր աչացը ու անսահման
ճամբաներէ անցընելով, յորս Յաւի-
տենականին մեծազօր կարողութեան
նշանը դրոշմեալ է, կը հասցնէ ինչուան
անոր ծոցը: Ինչպիսի կրակի հեղեղներ
հաստատութեան ծայրը կեցած այն սա-
փորներէն կը վազեն ու մէկտեղ վար
կը թափին: Ահա կ'ելլամ կը բարձրա-
նամ ու կը խառնուիմ այն փողոյն մէջ
ու երկինք կը յափշտակուիմ: Ո՛հ, թո-
ղուցէք որ տեսնեմ... թողուցէք որ
լաւ մը խորհրդածեմ: ... Բայց աչքիս
երեցածները վերջ չունին, և մտածու-
թիւններս ամպութեան մը մէջ մոլո-
րեր են: Երեակայութեանս թռիչքը կը
յողնին, և դեռ կ'ուզէ նորէն զօրանալ-
չկրնար ոչ դէմ դնել զինքը յառաջե-
լու ստիպող հրապուրանաց, և ոչ ալ
հասնիլ իրմէ փախող անծայր տիեզե-
րաց. այսչափ մեծ է երեակայութեան
բարիքը, այսչափ երկայն է իրեն ճամ-
բորդութիւնը: ... Ո՛հ փառասիրութիւն,
դեռ կը պարծօն ուրեմն այս մեր բնա-
կած երկրին վրայ ըրած աշխարհակա-
լութեանցդ ընդարձակութեանը վրա-
յօք »:

Ամեն գիտութիւններէն աւելի աս-
տեղաբաշխութիւնը կրնայ մեզի իմա-
ցընել մեր փոքրկութիւնը, և ճանչը-
նել դարձեալ այն յարաբերութիւննե-
րը, որոնք զերկիրս ստեղծագործու-
թեան մնացած մասին հետ կը միացը-
նեն: Առանց այս գիտութեան, ինչպէս
առջի դարերուն պատմութիւնը կը վը-
կայէ, անկարելի է գիտնալ ոչ ուր, ոչ
ո՛վ ըլլալնիս, և ոչ ալ կրնանք միջոցին
և ամբողջ տիեզերաց մէջ մեր բռնած
տեղւոյն վրայ կանոնաւոր համեմատու-

թիւն մը հաստատել: Առանց այս գի-
տութեան չենք կրնար գիտնալ մեր
հայրենեաց տարածութեան ստոյգ չա-
փը, իր բնութիւնը և իրեն պատշաճ օ-
րէնքը: Մենք տգիտութեան մթին խան-
ձարոց մէջ փակուած, աշխարհքիս
գլխաւոր հանգամանացը վրայ պզտիկ
գաղափար մ'ալ չենք կրնար ստանալ:
Թանձր մառախուղ մը պատած է մեր
չորս կողմը գծուած հորիզոնին վրայ,
ու մտքերնիս առանց խորհրդածելու կը
կենայ, ու չկրնար կենաց ամենօրեայ
տեսարանէն աւելի վեր ելլել ու անդին
անցնիլ այն նեղ պարունակէն, որ մեր
տեսութեան վերջին սահմանն է: Ընդ
հակառակն երբոր տիեզերագիտութե-
լահիւր կը լուսաւորուինք, տեսարանը
կը փոխուի, ու հորիզոնը մթազնող չա-
մանդաղները ցրուելով, աչքերնուս դի-
մաց ամեն բան կը բացուի ու կը նայինք
երկնից վճիտ պարզութեան վրայ, որ
Արարչապետին մեծագործութիւնն է:
Կ'երևայ որ երկիրս ծօծուն գունտի մը
պէս մեր ոտքին տակը կը շարժի. և ա-
նոր պէս բիւրաւոր գունտեր եթերին
մէջ կը թաւալին: Որչափ որ մեր տե-
սողութեան կարողութիւնը աճի, նոյն-
չափ ալ աշխարհքս կը մեծնայ, ալ ան-
կէ ետքը բոլոր արարչագործութիւնը
մեր դիմացը կը բացուի իրեն գոյացու-
թիւններովը հանդերձ, ու միանգա-
մայն կ'որոշէ մեր երկրագնացոյն ունե-
ցած դիրքն ու համեմատութիւնը մէ-
կալ աշխարհքներուն բազմութեանը
հետ, որոնք ամենը մէկտեղ տիեզերքը
կը ձևացնեն:

Գիշեր ատեն միայն պէտք է որ փըն-
տունք այս տեսարանը, զգիշերը պէտք
է կանչել սրբազան բանաստեղծից հետ
մէկտեղ, որոնց քնարը կրնայ երգել
այն հրաշալիքը: